

2.5. Толстов С.В. Інституціональні й інструментальні виміри політики історичної пам'яті в США: висновки для України

Звернення до досвіду США обумовлено величезним значенням і впливом, які ця держава має в сучасному світі. Історична традиція та політика пам'яті США мають повчальне значення й можуть враховуватися в політичній практиці інших країн.

Узагальнена концепція історії США побудована з розрахунком на консолідацію суспільства довкола основних суспільно-політичних стереотипів, які уособлюють переваги американського способу життя й подають політичну систему країни як взірць для наслідування іншими націями. Основні акценти консолідованої версії національної історії США спрямовані на формування патріотичного сприйняття історичної спадщини та запобігання конфронтаційним тенденціям в політичній сфері.

До загальних стереотипів, які визначають специфіку історичного розвитку та політичної свідомості американського суспільства, офіційна традиція зараховує наступні:

1. Природне формування та закріплення традицій народного правління, які були освячені й гарантовані успіхом американської революції та визвольної війни проти Англії (1775-1783 рр.). Будь-які об'єднання людей на землі мають право на самоврядування. Принципам суспільної самоорганізації та самоврядування, побудованим на волелюбних традиціях суспільства, започаткованих європейськими колоністами-засновниками держави, надається велике значення серед консолідуючих принципів історичної спадщини США. Першою пам'яткою та орієнтиром загальнонаціонального значення історична традиція вважає «Мейфлаверську угоду» (1620 р.), яка проголосила «природні» правила народного правління – взаємну згоду громадян коритися «законам справедливості й рівності, створеним тими керівниками, яких оберуть вони самі».

2. Стереотип станової рівності людей (всі люди мають рівні права, всі громадяни рівні перед законом) в США має глибоке історичне підґрунтя, закладене досвідом колонізації Північної Америки.

3. Незалежність США – наслідок втілення традицій народного самоврядування, громадянського суспільства, оборони цінностей

свободи і поваги до людської гідності. Визнання й підтвердження основних прав людини стало важливим наслідком перемоги американської революції та успішного завершення визвольної війни 1775–1783 рр.

4. Попри гостру політичну боротьбу, її підсумковим результатом має бути національний консенсус, побудований на гармонізації різних політичних поглядів та політичних традицій. Політичні діячі, які діяли в конкретних історичних умовах, висували протилежні проекти і могли бути опонентами. Однак у підсумку їх погляди мали важливе значення для розвитку країни. Наприклад, у конфлікті між федералістами і антифедералістами у 1790-х рр. А. Гамільтон виступав за сильну владу центрального уряду, а Т. Джефферсон – обстоював права штатів, остерігався тиранії і мислив у категоріях свободи. Проте «країні пощастило», що вона мала обох цих діячів і могла, за певних умов, поєднати і примирити їхні філософії. У результаті було реалізовано чинну формулу американської демократії на засадах федералізму за сильних повноважень центрального уряду.

5. США слугують наочним прикладом країни здорового глузду та раціонального вибору. Відповідальність та патріотизм політичних діячів США забезпечувалися традиціями демократичної самоорганізації, втіленими в політичній системі (включно з громадським контролем та розмежуванням повноважень гілок влади). Зловживання в політичній сфері вважаються таким же, чи навіть більшим злочином, ніж кримінальні вчинки в цивільній чи економічній сферах.

6. Публічний вияв національно-етнічних і расових упереджень і забобонів визнається як протизаконний, оскільки суперечить самій природі США як нації, створеної іммігрантами. В історії США як «нації іммігрантів» кожна громада мала специфічні ознаки, але в підсумку саме ці громади створили сучасне американське суспільство як «першу в світі універсальну націю».

7. Чітко визначена пріоритетність національних інтересів принципово важлива для забезпечення послідовної та ефективної зовнішньої політики. Базові цінності американського суспільства, які забезпечили успіхи розвитку та могутність США, виступають як важливий мотиваційний чинник зовнішньополітичних рішень. Вони є вагомою запорукою впливу США у світі та довіри з боку міжнародного співтовариства.

8. Прогресивні принципи організації державної влади, успішний розвиток економіки та енергія американського суспільства визначили особливу місію США в сучасному світі, яка полягає в

лідерстві цієї держави в забезпеченні свободи і гарантуванні міжнародного миру.

9. Найважливішими подіями, покладеними в основу історичної пам'яті, є війна за незалежність США (1775-1783 рр.) та громадянська війна між Північчю та Півднем (1861-1865 рр.), підсумки якої підтвердили повноваження федерального уряду та єдність Союзу.

10. У своїй історії американці брали участь у багатьох війнах проти агресивних, тоталітарних та дикторських режимів. Відзначення участі США у світових війнах, а також у війнах у Кореї та В'єтнамі, є політичним і моральним обов'язком нації, яка має шанувати воєнні традиції й берегти пам'ять про американців, які впродовж різних епох віддавали життя в боротьбі за свободу та національні ідеали.

Основними формами реалізації політики пам'яті в США є позитивна артикуляція й меморіальне увічнення найбільш складних і бурхливих періодів національної історії – боротьби за незалежність (1775-1783 рр.), громадянської війни (1861-1865 рр.) та «великих війн» ХХ ст., які відтворено в численних пам'ятниках і музейних експозиціях. **У політиці національної пам'яті можна виділити три основних напрями:**

- закріплення і вшанування історичної ролі найбільш значимих історичних постатей періоду становлення США – політичних лідерів руху за незалежність, авторів Декларації незалежності, Конституції, перших президентів США;

- висвітлення історичного внеску пізніших політичних і військових діячів – лідерів США в період громадянської війни (А. Лінкольн, У. Грант) та провідних постатей ХХ ст. – Ф.Д. Рузвельта, який врятував США від занепаду в роки великої депресії та забезпечив перемогу в Другій світовій війні, та лідера руху за громадянські права афроамериканців М.Л. Кінга;

- увічнення й надання належної поваги героїзму та мужності усіх американців, які загинули в боротьбі за свободу – від війни за незалежність у ХVІІІ ст. до війн ХХ ст. – Другої світової війни та війн у Кореї (1950-1953 рр.) та В'єтнамі (1964-1972 рр.). Ухвалено рішення про будівництво меморіалу американцям – учасникам Першої світової війни.

Видатні меморіальні комплекси, окремі історичні будівлі й подекуди окремі мікрорайони у ряді міст та низка природних об'єктів внесені до Національного реєстру історичних місць США (National Register of Historic Places). Реєстр, який упорядковується федеральним урядом, був складений 1966 р. До нього включено

близько 80 тис. об'єктів, 2430 з яких мають статус Національних історичних пам'яток.

Національні історичні пам'ятки та меморіали перебувають під захистом і на фінансуванні федерального уряду. Найвідоміші національні монументи розташовані в столиці США Вашингтоні. До них належать монумент на честь першого президента США Дж. Вашингтона, меморіал Т. Джефферсона, національний меморіал Другої світової війни, меморіал ветеранів Корейської війни, меморіал ветеранів В'єтнаму, військовий меморіал округу Колумбія, меморіал Ф.Д. Рузвельта, меморіал Дж. Мейсона, меморіал У. Гранта та меморіал М.Л. Кінга. Ці пам'ятки-музеї перебувають у віданні Служби національних парків – федерального агентства, яке управляє всіма національними парками, багатьма національними пам'ятниками, природоохоронними територіями та історичними об'єктами з різним статусом.

В основу концепції національної пам'яті, як і загальнонаціональної історичної традиції, покладено компроміс політичних еліт американського суспільства. Без наявності такого компромісу історія стає ареною політичних баталій між діючими у наш нинішній час політичними угрупованнями, що унеможливує встановлення й визначення загальнонаціонального бачення історичного минулого. Утім, як свідчить перебіг політичних подій у США, історична пам'ять не гарантована від ревізіоністських нападів з боку різних радикальних кіл та угруповань, які ставлять під сумнів компромісні формулювання та уявлення про певні конфліктні періоди національної історії на кшталт громадянської війни (1861–1865 рр.).

Деякі уроки американської історії. Найскладнішим періодом історії США вважається громадянська війна (1861–1865 рр.), в якій з обох боків загинуло 640 тис. американців – більше, ніж у будь-якому іншому воєнному конфлікті. Впродовж тривалого часу офіційне сприйняття подій громадянської війни між Північчю та Півднем визначалося констатацією цього явища як трагічної події, в якій обидві сторони зазнали величезних втрат.

Тлумачення наслідків громадянської війни полягало в тому, що перемога Півночі в громадянській війні поставила крапку й назавжди довела непорушність США як федеративного союзу на засадах Конституції. Проте сучасники тих подій – і янки (мешканці й представники політичної культури північних штатів), і заколотники, які користувалися підтримкою більшості населення південних штатів, мужньо захищали свої політичні погляди. За утилітарним підходом Т. Гоббса, ідеї якого поділяв президент

А. Лінкольн, при здійсненні помсти переможець має керуватися лише міркуваннями майбутнього блага. Оскільки громадянська війна завжди є трагічним явищем і не може тривати без кінця, єдино можливий шлях подальшого розвитку країни вимагав загальнонаціонального примирення та поваги до тих, хто боровся й загинув у ті важкі часи. Що ж до пам'ятників, назв міст, площ і вулиць, то окрім національних меморіалів, рішення щодо яких ухвалює Конгрес США, на місцевому рівні ці питання перебувають у компетенції влад окремих штатів або органів місцевого самоврядування – мерій та рад графств. Уряд США дотримувався такого підходу принаймні з початку ХХ ст. – від президентства В. Вільсона (1913-1921 рр.). Такий підхід був цілком свідомо підтверджений і під час святкування двохсотріччя США в 1976 р. за президентства Дж. Форда.

Концепція національного примирення стала частиною політичного компромісу в тлумаченні подій національної історії, згідно з яким вважалося, що Південь програв громадянську війну (1861-1865 рр.) і визнав свою поразку, однак пам'ять про його героїв не має піддаватися забороні. Політичні й військові діячі Півдня були вшановані у пам'ятниках і монументах, споруджених за рішенням структур самоврядування окремих штатів і муніципалітетів, включно з «Меморіалом Конфедерації» у Стоун-маунтін (штат Джорджія).

Утім, після обрання президентом США Б. Обама Конгрес США заборонив використання прапора Конфедеративних Штатів Америки – американських сепаратистів ХІХ ст. – на офіційних будівлях і при різних офіційних церемоніях. Лідери руху за рівні права і можливості афроамериканців, жінок й активісти ультраліберального руху розпочали кампанію за демонтаж пам'ятників діячам Півдня, воєначальникам Конфедеративних Штатів Америки та іншим персонажам історії південних штатів під приводом того, що вони були рабовласниками чи обстоювали рабовласницький економічний уклад.

Ця кампанія суттєво посилилася під час президентської виборчої кампанії у США 2016 р. та після обрання президентом республіканця Д. Трампа, адже поразка на виборах Г. Клінтон ознаменувала глибокий розкол в американському суспільстві, який супроводжувався організацією масових кампаній проти Д. Трампа та численними спробами його дискредитації аж до звинувачень у підтримці білого расизму, дискримінації та зневази до жінок.

Загалом теперішня кампанія ворожнечі проти пам'ятників історичним діячам Півдня у США є наслідком порушення попе-

реднього компромісу еліт. Передумовою руйнування попереднього міжелітного компромісу стали суспільно-демографічні зміни та посилення у великих мегаполісах США впливу альтернативної політичної культури, представники якої висунули вимогу ревізії історичної традиції США на основі антирасистських та гендерних поглядів та уподобань. У перспективі порушення міжелітного компромісу може призвести до важкопрогнозованих суспільно-політичних ускладнень і кидає виклик узгодженій традиції тлумачення історичного минулого.

Головна небезпека, яку уособлює перегляд змісту національної історії з позицій ультраліберального ревізійнізму, полягає в розбалансуванні й перекресленні узгоджених поглядів на історичний процес. Пропонується суцільний ретроспективний перегляд ролі найважливіших історичних діячів, які були учасниками конкретно-історичних подій та забезпечили успішне з погляду тодішнього суспільства розв'язання політичних і соціально-економічних проблем. Прикладом цього можуть слугувати спроби проголошення Х. Колумба реакційною історичною постаттю, оскільки відкриття Америки та вторгнення європейців призвало до знищення тогочасних індіанських цивілізацій.

Пастка, яку створюють ультраліберальна політична культура і риторика, вимагає морально-етичного тлумачення подій минулого з погляду політико-правових стандартів сучасності. Однак у такому разі вся багатоміліардна людська історія, прийнятні до затвердження й визнання політико-правових стандартів прав людини в період після Другої світової війни, постає суцільним калейдоскопом злочинів, ворожнечі й ненависті, що взагалі відсуває за лаштунки доцільність об'єктивно-позитивістського пояснення розвитку людської цивілізації. Очевидно, що такий підхід відкидає й перекреслює найважливіший принцип, який природно становить зміст будь-якої концепції історичного розвитку, який полягає у визнанні еволюційності розвитку суспільства та історичній обумовленості послідовних періодів людського буття.

Висновки та рекомендації.

1. Згуртування нації на засадах патріотизму, громадсько-політичної єдності та відповідальності передбачає чітку артикуляцію складних періодів історичного минулого та ролі окремих історичних постатей, які мали суттєвий вплив на формування держави та політичної свідомості суспільства. У разі, якщо ті чи інші історичні постаті діяли як законні й відповідальні представники суспільства – виразники думок і поглядів значних прошарків наро-

ду, їхні позиції та роль подаються як елементи пошуку кінцевого результату з позначенням правильних і хибних рішень, проєктів та пропозицій.

2. У своєму усталеному вигляді традиція подання й популяризації історичної спадщини виступає як форма компромісного узгодження оцінок і поглядів на події минулого на підставі чітких політичних та цивілізаційних цінностей. Дотримання національно-державних орієнтирів концепції національної історії потребує пояснення громадянам, що доброго й корисного з погляду тодішнього та сучасного суспільства було зроблено різними історичними постатями минулого, яких помилок вони припускалися і в чому полягали аргументи їх опонентів. Такий підхід дозволяє уникати переписування історії, яке руйнує довіру та спричиняє зневагу.

3. Україна, яка впродовж своєї історії зазнавала численних воєнних лих, іноземного гноблення і політичних поразок, була тривалий час розділена між різними державами й політично розколота упродовж багатьох десятиліть, потребує дбайливого напрацювання та уважного вдосконалення консолідованої версії національної історії. Така історична концепція має не тільки витримати критичне випробування часом, а й сприяти консолідації суспільства у формі сучасної політичної нації.

4. З огляду на конфліктність у сприйнятті історичного матеріалу та політичної дійсності, концепція національної історії потребує чіткого визначення категоріального апарату, який дозволить об'єктивістське тлумачення основних періодів та визначних подій минулого. До проблемних питань національної історії належать не тільки події періоду 1917-1922 рр. та 1939-1945 рр., а й весь радянський період і навіть час після проголошення незалежності. Лише у ХХ ст. Україна як територіальна та суспільно-політична спільнота пережила низку політичних конфліктів, які за своїм значенням та наслідками мають ознаки громадянських війн. Усвідомлення політичних наслідків та ментального впливу цих конфліктів робить нагальною необхідністю розробку конкурентоспроможної моделі загальнонаціонального примирення, спроможної дати суспільству вихід із замкненого кола внутрішніх чвар, переслідувань і звинувачень.

5. Українська концепція національної пам'яті має враховувати специфіку тривалого існування країни у формі політично та ідеологічно розколотого суспільства. Акцентуалізація основних історичних подій та увічнення пам'яті окремих історичних постатей має відповідати загальному консолідуючому спрямуванню концепції національної історії. В іншому випадку спроби піднесення

ролі окремих фігур та викреслювання інших може прислужитися лише штучному продовженню політико-ідеологічного й ментального розколу в суспільстві, тобто продовженню стереотипів громадянських війн минулого

6 Потребує визначення перелік основних пам'ятників, меморіалів та музеїв, перегляд ролі і значення яких видається неможливим незалежно від політичного домінування тих чи інших угруповань. До них належать пам'ятники часів Київської Русі, війни за незалежність XVII ст., козацькі пам'ятки Запорізької січі, меморіальні об'єкти, пов'язані з УНР, меморіальний комплекс-музей Другої світової війни, меморіал Голодомору, музеї та пам'ятники Т. Шевченка та найвідоміших письменників. Очевидно, в цьому переліку було б не зайвим побачити й увічнення творчості провідних вчених, якщо, звичайно, країна не хоче забути про своє видатне індустріально-технологічне минуле.

7 Доцільно посилити увагу питанням охорони об'єктів та пам'яток, пов'язаних з війнами на території нашої держави, у тому числі з нинішньою українсько-російською війною.

8 Регулярний перегляд підручників з історії залежно від уподобань політичних кіл, що приходять до влади, руйнує суспільну свідомість, підриває довіру до історичних традицій й унеможливує формування консолідуючого набору цінностей національної пам'яті.

9 Враховуючи особливості історичного минулого країни та суспільства, а також регіональну специфіку і процеси децентралізації, доцільно визнати більшу автономію місцевих органів влади у встановленні та упорядкуванні пам'ятників на території окремих областей, районів, міст та територіальних громад.